

HUMANIZMUS PROTI TOTALITNEJ NÁRODNEJ IDEOLÓGII (humanistické tradície v základoch úvah o nacionalizme v r. 1943)

JANA BALÁŽOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

BALÁŽOVÁ, J.: Humanism against Totalitarian National Ideology (Humanistic Traditions in Rethinking Nationalism in Slovakia in 1943)
FILOZOFIA 54, 1999, No 4, p. 218

The author discusses the conceptions of nation developed during the existence of so called Slovak state, as well as the origins of their basic theses seen in cultural-social, political, and theoretical contexts. In the discussion in 1943 it became clear, that beside the state ideology grounded in traditionalistic catholicism there were also alternatives to it, drawing on humanistic principles, contrary to totalitarian nationalism. The paper focuses on the representatives of these alternative conceptions, such as A. Jurovský, A. J. Šurjanský, A. Hirner and J. Dieška.

V roku 1939 bola po vyše dvadsiatich rokoch ukončená existencia spoločného štátu Slovákov a Čechov. Vznik aj samotné jestvovanie prvého samostatného slovenského štátu sprevádzali rozporuplné reakcie tak v oblasti zahraničnopolitickej, ako aj na domácej pôde. Slovenská spoločnosť sa s fenoménom prvého samostatného štátu slovenského národa dodnes vyrovnáva, keďže okolnosti sprevádzajúce jeho vznik, ideologickú a politickú atmosféru, ako aj ich konkrétne prejavy počas jeho existencie pociťuje ako páľivý problém, dosiaľ nevyriešený, v sociálno-politickom rámcovaní súčasnosti aktuálny.

Výsledkom zložitých politických pomerov predvojnovnej Európy - hrozivá sila nacistického Nemecka, umocnená podporou fašistického Talianska a zrodom ďalších fašizujúcich režimov, spolu s alibistickým politickým lavírovaním vtedajších európskych mocností, Francúzska a Veľkej Británie - bola radikálna zmena politickej mapy vtedajšej Európy. 14. marca 1939 sa na mape Európy objavil nový štátny útvar - prvý samostatný štát Slovákov v ich dejinách, národný podľa názvu, podľa jeho programu, vyhláseného jeho vládnu garnitúrou, ale i podľa uskutočňovania tohto programu počas jeho nie dlhej existencie.

I napriek seabavedomým vyhláseniam vlády vznik prvého samostatného štátu nebol prirodzeným, logickým završením dlhotrvajúceho národnoemancipačného zápasu slovenského národa, ale bol realizáciou diktátu svojho druhu zo strany nacistického Nemecka, sledujúceho vlastné strategické záujmy. Reflexia tohto faktu a podrobenie sa nevyhnutnosti sú zjavné od samých začiatkov existencie tohto nového štátneho útvaru v krokoch jeho "svojbytnej" vlády, ktorá sa de iure zodpovedala slovenskému národu, ale de facto svojim patrónom v Berlíne.

Zo všeobecnohistorického hľadiska, ale aj z hľadiska pomerne krátkeho času po svojom vzniku vojnová Slovenská republika v skutočnosti nebola médiom pozitívneho naplňania národnoemancipačných úsilí Slovákov, a to aj napriek tomu, že sa to neustále formálne zdôrazňovalo.

Slovenská spoločnosť, zložito triedne i ideovopoliticky diferencovaná, v prvých okamihoch nepochybne v mnohých prípadoch podľahla ilúzii o splnení neustále marených túžob a úsilí stať sa svojbytným národom, hegelovsky úplným - s vlastným národným štátom. Negatívne historické skúsenosti s existenciou slovenského národa v štátnych útvaroch s bezohľadným hegemonom či ignorantským patrónom, obavy z možných konzekvencií plynúcich z aktuálnych stretov s agresívnymi susednými štátmi podporené nedávnou skúsenosťou i prítomnou skutočnosťou napomohli (aspoň v ranom období existencie štátu) klérofašistickému režimu vytvoriť vcelku efektívnu iluzórnu predstavu o jednotnom národe.

Antidemokratický, nacionalisticko-šovinistický program vlády a spôsob vládnutia sa aspoň v začiatkoch mohol - najmä vďaka efektívnej nacionálnej demagógii - javiť ako snaha naprávať sociálne krivdy a pochybenia v politike predchádzajúcich štátnych zriadení. "Preto sa mohol slovenský štát v prvých dvoch rokoch svojej existencie čiastočne opierať o širšiu, aj keď triedne a politicky diferencovanú základňu obyvateľstva. Táto skutočnosť nevyplynula z výsledkov ľudáckej politiky, ktorá sa čoraz viac kompromitovala kolaboráciou s nacistami, protiludovými a protidemokratickými opatreniami, ale z národnostných pohnútok, z počiatočných politických a národnostných ilúzií a čiastočne aj z vplyvu ľudákmi hlásanej tézy o nevyhnutnosti prispôsobovania sa a hľadania politiky 'menšieho zla.'" ([2], 362). Čerstvá skúsenosť s Mnichovským diktátom a Viedenskou arbitrážou, reálna hrozba územných nárokov zo strany horthyovského Maďarska a beckovského Poľska (do septembra 1939) pomohli vytvárať povedomie národnej jednoty.

So vznikom samostatného Slovenského štátu sa pred vládnuou ľudáckou stranou vynorila nutnosť od základu preformulovať svoju ideológiu. Pôvodne opozičný autonómistický politický program vychádzajúci z národnoobranárskych pozícií sa musel zmeniť na pozitívnu národnú štátotvornú ideológiu, postavenú na zdôrazňovaní národnej identity formovanej kresťanskými ideálmi. Výraznou črtou novovzniknutej štátnej ideológie bolo zásadné odmietnutie sociálno-politického modelu predmnichovskej Československej republiky. Masarykovskú liberálno-demokratickú humanistickú ideu nahrádzala totalitárskym kresťanským nacionalizmom so silným vodcovským prvkom. V praxi to znamenalo ustanovenie "Vodcu národa" v osobe Jozefa Tisa, ktorý bol pokračovateľom diela "duchovného otca národa" Andreja Hlinku.

Ľudácka štátna ideológia sa zakladala na snahe skĺbiť fašizujúci nacionalizmus s kresťanskými ideálmi. Napriek zjavnému principiálnemu rozporu základných ideí oboch súčastí hlavný ideológ slovenského štátu Štefan Polakovič teoreticky i populárnou formou zdôvodňoval oprávnenosť ich spojenia. V celom rade teoretických prác ([5]; [6]; [8]) dokazoval, že nacionalizmus a kresťanstvo sa nielenže nevylučujú, ale vzájomne sa dopĺňajú. Prvý samostatný štát Slovákov mal byť praktickým uskutočnením ideí kresťanského nacionalizmu.

Leitmotívom ideológie kresťanského nacionalizmu bola idea jednoty. Jej tvorcovia nepochybne vychádzali zo špecifickej reflexie historickej i nedávnej sociálno-politickej skúsenosti slovenského národa. Demokracia, liberalizmus, komunizmus, kozmopolitizmus - t.j., ako sa s obľubou zdôrazňovalo, "všetky tie -izmy", ktoré vraj narúšali tradičné piliere kresťanskej morálky - boli podľa nich zdrojom spoločenských turbulencií

a príčinou hlbokých kríz buržoázných spoločenských systémov tej doby. V diverzifikácii spoločenského, politického a kultúrneho diania, v princípe individualizmu forširovanom v buržoázných demokraciách videli hrozbu pre existenciu svojbytného národa. Š. Polakovič definoval národ ako "národnú bytosť", národné kolektívne individuum, ktorého sila podľa neho spočívala výlučne v jeho jednote. V jednote absolútnej - sociálnej, politickej i duchovnej - myšlienkovvej.

Keď sa na vec dívame z tohto hľadiska, jasne vystupuje do popredia nepriateľský postoj voči sebamenším prejavom demokracie, liberalizmu, nezávislosti myslenia či dokonca voľnomyšlienkarstva alebo akéhokoľvek iného vybočenia z rámca (ideológiu štátostранy určenej) národnej jednoty. Tisovo heslo "Jeden národ, jedna strana, jeden Vodca" malo nájsť svoje naplnenie v období, ktoré sa chápalo ako završenie národno-emancipačného úsilia slovenského národa. Toto heslo však nielenže bolo v samotnej svojej podstate kontraproduktívne, ale aj napriek existujúcim inštitucionálnym prostriedkom sa v normálne diferencovanej spoločnosti nemohlo realizovať. A to sa, samozrejme, v konečnom dôsledku ani nestalo.

Povýšenie pôvodne opozičnej politickej orientácie skupiny radikálnych autonomistov v rámci Československej republiky na oficiálnu politickú líniu samostatného štátu prinieslo so sebou náročnú úlohu vypracovať ucelený výklad základných téz štátnej ideológie na najrôznejších úrovniach - od bežných propagandistických príručiek a hesiel až po filozofickú reflexiu problematiky.

Ideovú kryštalizáciu slovenskej inteligencie v prvej polovici 20. storočia ovplyvňovala spoločensko-politická a kultúrna atmosféra I. Československej republiky. Keďže nebola homogénnym útvarom, pod tlakom nereálnych požiadaviek ideového zjednotenia sa jej vnútorná diferenciácia ďalej prehľbovala. Tá časť slovenskej inteligencie, ktorá sa odklonila od kresťanského tradicionalizmu a prijala za svoje moderné idey liberalizmu, demokracie, socialistické a komunistické idey, sa odmietala podrobiť ideologickému diktátu. Ďalšia, prevažne tradicionalisticky, kresťansko-katolícky orientovaná časť inteligencie sa prihlásila k oficiálnej ideológii slovenského štátu.

Pred stúpenkami tohto smeru myšlienkového prúdenia stála úloha vypracovať koncepciu národa a nacionalizmu na teoretickej úrovni. Základný koncept vychádzal z myšlienok J. Tisa, sformuloval ho filozof a ideológ slovenskej štátnosti Š. Polakovič ([7]; [9]). Ďalším významným teoretikom, autorom, ktorý zásadne ovplyvňoval ďalšie profilovanie uvažovania o problematike národa a nacionalizmu, bol Maximilián Chladný-Hanoš [4]. Keďže bolo treba vytvoriť ucelený teoretický základ pre ďalší vývoj humanitných vedeckých odvetví vcelku, ako aj pre jeho aplikáciu v praxi, do rozpracúvania tejto problematiky sa zapojili viacerí ďalší reprezentanti tradicionalistického kresťanského smerovania. Najvýraznejšie do tohto procesu zasiahli predstavitelia Filozofického odboru Matice slovenskej na svojej pracovnej schôdzke pod názvom *Nacionalizmus ako ideológia* konanej 5. 6. 1943 v Nitre. Diskusné príspevky v upravenej časopiseckej forme boli v tom istom roku uverejnené vo Filozofickom zborníku Matice slovenskej č. IV [3].

Tému navrhol a úvodný príspevok do diskusie predniesol predseda Filozofického odboru MS Anton Jurovský. Na diskusii sa ďalej zúčastnili A. J. Šurjanský, Alexander Hirner a Jozef Dieška.

Pri zdôvodnení témy diskusie Jurovský uviedol, že hlavnou príčinou, pre ktorú sa členovia Filozofického odboru MS zišli, debatovali a neskôr aj časopisecky vydali výsledky svojej diskusie, bol vznikajúci zmätok v myšliach uvažujúcich ľudí. Zmätok vyvolaný nevyjasnenosťou charakteru nacionalizmu, jeho úlohy a možných dôsledkov vo vojnovnej dobe. "Najmä v spojitosti s otázkou židovskou, s vojnou, s ostrejšími zákrokmi zo strany politiky alebo verejnej správy do života jednotlivca poukazuje sa na to, že nacionalizmus je niečo nižšieho, nehumánneho, čo sa prieči najmä zásadám kresťanského svetonáhľadu." ([3], 172). Keďže zmätok pociťoval práve u skupiny, ktorá spravdila v každej spoločnosti má na starosti formovanie, výchovu človeka, t.j. u učiteľov, profesorov a kňazov, uvedomoval si naliehavosť riešenia vzniknutej situácie. Hlavnou úlohou diskusie bolo teda vymedzenie pojmu nacionalizmu, jeho vzťahu k ideológii a k svetonáhľadu.

Vo svojom príspevku *Nacionalizmus ako ideológia* psychológ A. Jurovský rozlišoval dva druhy nacionalizmu: 1. politický nacionalizmus ako politické heslo, program politickej činnosti určitej politickej strany a 2. nacionalizmus ako ideológiu, ako "praktickú filozofiu, teda súčiastku svetonáhľadu človeka", ako "subjektívne stvárnenú a zažitú a v praxi človeka na určitom jeho životnom úseku sa uplatňujúcu jeho vlastnú filozofiu" ([3], 169-171).

Tak ako väčšina slovenských teoretikov tej doby aj Jurovský považoval národ za prirodzenú danosť, za "spoločenstvo ľudí spoločného pôvodu, spoločného životného priestoru, jednej reči a jedného ducha, ktorý sa odráža v jednote zmýšľania, cítenia i konania (a tým i v spoločnej práci na spoločnej národnej kultúre, na dejinách, práve, na politickom, etickom systéme atď.)." ([3], 172).

Nezaprel však svoju profesiu psychológa, a preto ďalej dodal, že táto prirodzená danosť národa nespočíva v tom, že by bol národ daný od večnosti, ale že vzniká prirodzene, na základe naplnenia charakteristiky národa, t.j. spomenutých štyroch atribútov, predovšetkým však štvrtého atribútu.

V aktuálnej situácii roku 1943 vychádzal z existencie slovenského národa ako z nespochybniteľnej danosti. Chápal ho však ako historickú entitu. Začiatok národotvorného procesu Slovákov datoval tak ako u mnohých ďalších národov Európy do konca 18. storočia. V čase prebiehajúcej diskusie bol tento proces dovŕšený vlastnou národnou štátnosťou. Autor teda obrátil list a uvažoval už ďalej o vzťahu jednotlivca k národu, o identifikácii jednotlivca s konkrétnym národným spoločenstvom, a to prostredníctvom zaujímania postojov, uvedomovania si vlastnej identity, spolupatričnosti, zodpovednosti. "Národné uvedomenie človek potom v sebe zažíva a tak sa stáva súčiastkou jeho duševnej štruktúry, ktorá určuje jeho zmýšľanie, cítenie i konanie" ([3], 173), je teda súčasťou kresťanského svetonáhľadu (Slováka).

Vychádzal z tvrdenia, že ideológia je súčasťou filozofického svetonáhľadu, síce o čosi nižšou a z filozofického hľadiska menej hodnotnou, ale mimoriadne významnou. Viac ako filozofický vyzdvihoval jej psychologický rozmer, jej dôležitosť pre každodenný život. Je to každodenné zaujímanie stanoviska k danostiam, ktoré ovplyvňujú život, ktoré vstupujú do vzťahu s ním v každodennej realite. Z tohto hľadiska bol nacionalizmus pre Jurovského úplne prirodzenou a nevyhnutnou ideológiou, pretože taký je aj vzťah jednotlivca k národu. Plne v intenciách potrieb vládnej ideológie

potvrdzoval, že nacionalizmus je prirodzený, nevyhnutný a potrebný druh ideológie, prostredníctvom ktorej sa človek socializuje, zapája do štruktúr spoločnosti, potláča svoje egoistické sklony a ich prekonávaním sa vypracúva na "vyššiu úroveň osobnostnú, charakterovú", schopnú osobných obetí v prospech národa. Národ považoval za "najväčšiu spoločenskú jednotku, ktorá nám je ešte priamo zážitkovo daná", preto aj nacionalizmus ako ideológiu považoval za "prirodzene vypestovanú a priamo povznášajúcu zložku osobnosti človeka, ktorá je ešte človeku priamo ako jeho duševný zážitok daná" ([3], 174).

Otvoril i otázku vzťahu nacionalizmu a humanity, ktorá sa nedala obchádzať mlčaním, keďže opozične zmýšľajúca inteligencia poukazovala na antihumánny charakter aktuálnych európskych nacionalizmov a v mysliach tradicionalisticky orientovanej inteligencie panoval zmätok, lebo si spojenie oboch pojmov po obsahovej stránke nedokázala racionálne zdôvodniť, a to práve pre svoj kresťanský svetonáhľad. Jurovský poukazoval na impotenciu tzv. čistého ideálu humanity, na jeho často kontradiktorný charakter vo vzťahu k národnému. Pravá humanita je podľa neho žitá humanita, ktorá je i cieľom nacionalizmu, keďže jeho prostredníctvom sa človek kultivuje, dosahuje vyššiu osobnostnú úroveň.

Jurovského profesionálna orientácia je viac ako zrejmé. Ideológiu, t.j. žitú praktickú filozofiu každého jednotlivca, chápal z hľadiska psychologického ako absolútne pozitívny prvok v procese jeho osobnostnej kultivácie. Vyzdvihuje práve a len jej pozitívne konzekvencie, a to vo vzťahu k vnútornému životu jednotlivca i vo vzťahu jednotlivca k národu ako svojho druhu svojbytnej entite.

Paradoxne vzhľadom na aktuálnu politickú situáciu vo svete zmietanom vojnovým konfliktom bol však natoľko lojálny k štátnej moci, že tvrdil, že "nacionalizmus aj vo vzťahoch medzinárodných je dosiaľ najlepším prostriedkom, ktorý reguluje spolužitie viacerých národov", že je nielen možný, ale aj "žiaduci a potrebný", a to nielen pre pozdvihnutie osobnej a mravnej úrovne jednotlivcov, spoločentiev ľudí a národa, ale aj "pre umožnenie správneho spolunažívania viacerých národov pri sebe" ([3], 176). V tomto bode prejavil obdivuhodný zmysel pre povinnosť voči štátnej moci zoči-voči očividnej nespravodlivosti vojny, potláčania práv mnohých národov v mene zabezpečenia (fiktívnych) práv jediného národa - agresora operujúceho (antihumánou) nacionalistickou (nacistickou) ideológiou.

A tak sa egoizmus jednotlivca, pretvorený na pátos lásky k národu, pretavuje (v konečnom dôsledku v aktuálnej dobe) na egoizmus národný, eufemisticky nazývaný obranou národných záujmov. Kultivované duševno jednotlivca sa (domyslené ad absurdum) obetuje na oltár sebeckých záujmov národa.

Možno s vedomím týchto možných konzekvencií Jurovský zavŕšil svoje úvahy tvrdením, že nacionalizmus ako ideológia neprotirečí kresťanskému svetonáhľadu, ale teoreticky aj prakticky - aspoň v prípade "našej národnej ideológie" - sa s ním "znáša". Svoje tvrdenie dokladá starými národovcami - "nacionalistami", ktorých väčšina vyšla spomedzi kňazov tak katolíckeho, ako aj evanjelického vyznania. V pozadí jeho tvrdení možno cítiť značnú neistotu, preto sa zaštiťuje aktuálnym Hlinkovým heslom "Za Boha, za národ!", ktoré má podľa neho s definitívnou platnosťou presvedčiť i nedôverčivých o pravdivosti a oprávnenosti ich spojenia.

Novotomista A. J. Šurjanský sa vo svojom príspevku *Národovedstvo ako súčiasťka svetového náhľadu* zaoberal predovšetkým morálnym aspektom nacionalizmu, "jeho mravnou prípustnosťou a mravnou záväznosťou".

Šurjanský radšej ako termín nacionalizmus používal termín národovedstvo. Chápal ho ako konanie, ktoré vyplýva "z lásky k národu", ako "činorodú lásku k národu".

Aj napriek zjavnému príklonu k pozitívnemu hodnoteniu úlohy národa v živote jednotlivca i spoločenstva ľudí, ako aj národovedstva ako uvedomelého konania v záujme národa neupadal do nacionalistického extrémizmu typického pre danú dobu. Uvedomoval si nebezpečenstvá, ktoré so sebou nesie bezohľadné preferovanie práv a záujmov jedného národa na úkor iných národov, či dokonca na úkor všetkých ostatných národov. Poučený reálnou situáciou vo vojnu zmietanom svete odmietol sebeckú lásku k jednému národu, pretože nacionalizmus pochopil ako "štátnopolitické hnutie, ktorého najvyššou normou je dobro (kultúrne a hmotné) vlastného národa, často bez náležitého ohľadu na dobro iných národov a na vyššie, nadzemské hodnoty" ([3], 181). Práve s ohľadom na vtedajšiu medzinárodnú politickú situáciu odmietol vo svojej stati používať pojem nacionalizmus, často a účelovo zneužívaný, a prevzal radšej starší pojem národovedstva, ktorého obsah bol čistý, overený históriou vlastného národa ako pozitívna hodnota.

Zaujímavo vyznieva jeho vstup do diskusie o národovedstve ako ideológii, keď zásadne odmieta rokovať o totalitnom nacionalizme ([3], 183), a to práve vzhľadom na zjavný rozpor medzi totalitným nacionalizmom a "etickými princípmi pravej ľudskosti", čím sa hneď na začiatku dostal do zdanlivého sporu s výrazne lojálnejším Jurovským.

Ideológiu chápal ako "súhrn myšlienok, ktoré tvoria náhľad na nejaký úsek hodnôt a sú podkladom a v istom zmysle hybnou silou nejakého spôsobu konania" ([3], 180). Rozdiel medzi ideológiou a svetonáhlom videl len v ich rozsahu a obsahu, pričom svetonáhl má najširšiu platnosť, kým ideológia sa vzťahuje len na určitý "užší životný výsek vecí a javov". Na rozdiel od Jurovského však ideológiu nepovažoval za čosi nižšie či menej hodnotné ako filozofický svetonáhl, lebo podľa neho oboje má tak teoretickú, ako aj praktickú žitú stránku.

Národovedstvo ako ideológiu považoval za zložitý jav, ktorý obsahuje tak racionálne, ako aj emocionálno-iracionálne prvky. Každá redukcia na jeden typ prvkov by ho znehodnotila a v takejto redukovanej podobe by sa nepriaznivo prejavilo na osobnosti človeka. Národovedstvo ako vedomý vzťah jednotlivca k svojmu národu je výsledkom súhry vnútorných - osobných (osobné zážitky) a vonkajších činiteľov (výchova v škole, politická výchova, vzdelanie).

Šurjanský bol značne kritický voči tradičným predstavám o podstate národoveckého hnutia, ktoré sa podľa neho nerozvíjalo zvnútra, z vnútornej vedomej potreby ustanoviť a kultivovať slovenský národ, ale vždy pod tlakom okamžitých vonkajších okolností, v pomeroch ohrozujúcich existenciu národa tu a teraz. Národ ako entitu však chápal procesuálne a národovedstvo ako ideológiu ponímal vo vývine, preto veril v ich kultiváciu v budúcich etapách ich historického vývinu. Na rozdiel od väčšiny vtedajších predstaviteľov slovenskej národne orientovanej inteligencie Šurjanský vo svojom príspevku prízvukoval dôležitosť perspektívy - tak pre blízku, ako aj vzdialenejšiu budúcnosť, a nie utápanie sa v minulosti. Minulosť má pre budovanie a posilňovanie

národného povedomia síce bazálny význam, možno na nej stavať, nemožno ju ale chápať ako základ, prostriedok a zároveň aj cieľ národných snažení.

Šurjanský vyzdvihoval dôležitosť identifikácie jednotlivca s určitým spoločenstvom ľudí, v tomto prípade s národom, pretože táto identifikácia prispieva k socializácii človeka, k jeho kultivácii, zakotvenosti. Hoci vysoko pozitívne hodnotil význam národa v živote jednotlivca, a tým aj význam národa ako takého, varoval pred akýmkoľvek extrémizmom, ktorý aj pozitívne hodnoty mení na negatívne. Upozorňoval, že musíme mať neustále na pamäti vyššiu ideu, a to ideu ľudskosti, ktorá by sa nikdy nemala potláčať zaslepeným nacionalizmom. Pozoruhodné je jeho zdôrazňovanie ideálu humanity, ktorý je nadradený ideálu národnému - tým sa Šurjanský dostal do rozporu so štátnou ideológiou. Pripomenul tiež, že existencia národov je historický jav, existujúci v určitom časovom úseku dejín ľudstva, z čoho mu vyplynulo nevyhnutné prekonanie národného v budúcnosti, t.j. rozplynutie národov vo všeľudskom spoločenstve.

Jeho úvahy boli rámcované jeho kresťanskou katolíckou orientáciou. Mravné princípy kresťanstva však neznásilňoval pre ideologické potreby národného štátu, a predsa si mohol dovoliť tvrdiť, že národovecká ideológia a kresťanská vierouka nie sú v rozpore, ale sa vzájomne dopĺňajú. Národné hodnoty sú podľa Šurjanského výtvarom "Tvorcu ľudského pokolenia" a ako také sú formou lásky k blížnemu, ktorá v hierarchii stojí hneď za láskou k bohu a rodine. Podstatné na jeho úvahách je to, že princípy ľudskosti - humanizmu povýšil na najvyšší princíp a cieľ ľudského konania.

Sociológ Alexander Hirner sa vo svojom príspevku *Niekoľko poznámok k nacionalizmu ako ideológii z hľadiska sociologického* zamýšľal nad opodstatnenosťou Jurovského rozlišovania medzi nacionalizmom ako ideológiou a nacionalizmom ako politickým heslom. Vzhľadom na svoju profesionálnu orientáciu nacionalizmus ponímal ako "jeden z princípov sociability" ([3], 193), ktoré sú sekundárne, keďže sú formou "uplatňovania princípov dobra, spravodlivosti, pravdy a všeobecného blaha v ľudskej spoločnosti". V psychologickom zmysle sa nacionalizmus ako forma sociability vyskytuje v širokej škále medzi dvoma pólmi: od podvedomých aktov sympatie, dôvery a prichylnosti cez heslá a pasívne prijímanie dôsledkov až po uvedomé cieľavedomé konanie v prospech národa, ktoré často ústi až do sebaobetovania.

Hirner uvažoval o prednostiach nacionalizmu ako ideológie vo vzťahu k iným ideológiám. Podrobil ho rovnakej analýze ako socializmus, komunizmus či liberalizmus, čo boli doktríny pôsobiace ako červené súkno pre všetkých národne orientovaných teoretikov, ktorí všetkým uvedeným "-izmom" vytýkali v prvom rade bezbrehý egoizmus. Hirner však poukazuje na to, že nacionalizmus otázku egoizmu nijako nerieši, naopak, on sám je určitým druhom egoizmu, keďže ho rámcuje ochrana záujmov špecifickej skupiny ľudí - jedného určitého národa. Tvrdil, že socializmus a komunizmus dokázali zjednocovať ľudí s rovnakým sociálnym postavením efektívnejšie, ako to kedy mohol dokázať nacionalizmus.

Vyhrotenému sporu s extrémnymi nacionalistami, ale aj s umiernenějšími národníkmi sa vyhol, keď súhlasil s Jurovským v tom, že k idei humanity dospieva človek cez ideu nacionalizmu, pričom však zdôraznil cieľovú ideu humanity.

Druhú pertraktovanú otázku diskusie - vzťah nacionalizmu a kresťanských ideálov - riešil opäť v intenciách obhajoby socialistických (komunistických) ideí. Nacionalizmus

ako ideológia v kresťanskom svetonáhľade môže podľa neho celkom bezpečne fungovať - práve tak, ako v ňom môžu fungovať rôzne formy socialistickej ideológie, či dokonca komunizmu, ktoré podľa neho riešia univerzálnejšie otázky ľudského bytia. Napriek svojmu jasnému ideovému smerovaniu však uznával miesto a význam nacionalizmu, a to v celej škále prejavov - od podvedomého prežívania až po jeho pôsobenie ako "uvedomelého regulátora individuálneho zmýšľania, cítenia a konania". Z hľadiska psychologického mu priznal status významnej formy prejavu ľudského života, prostredníctvom ktorej sa môže realizovať celý rad prejavov konkrétneho spoločenstva ľudí: "reč, obyčaje, zvyky, umenie, kultúrna a politická odlišnosť" ([3], 195).

Posledným príspevkom *Filozofické základy nacionalizmu* obohatil diskusiu filozof Jozef Dieška. Vstupná pasáž naznačuje motívy jeho zapojenia sa do diskusie. Totalitné chápanie nacionalizmu, ktoré ležalo v samotných základoch ideológie štátostrany, a tým aj štátu Slovákov, ponímal ako zavrhnutiahodné zneužitie idey národovectva.

Pojem národa pokladal za taký zložitý, že vyžadoval analýzu nie jednou vedou, ale celým komplexom "empirických" vied; na prvom mieste uvádzal sociológiu, ďalej psychológiu, etnické vedy atď. Filozofia sa podľa neho do spomenutých skúmaní musela zapojiť už aj preto, že už jestvovala "novovytvorená filozofia národa, spoločnosti a štátu", forsírovaná vedúcimi politickými štruktúrami slovenského štátu.

Existenciu národa pokladal za nespochybniteľný sociologický fakt. Hoci sa (nielen vtedy, ale ani doteraz) nepodarilo - a to vzhľadom na dynamický charakter fenoménu národa - dospieť k jeho jednoznačnej, všeobecne platnej definícii, národ podľa neho nie je iba prázdnu fikciou, ale "v konkrétnom reálnom svete mu zodpovedá určitá danosť, ktorú možno empiricky postihovať a študovať".

Táto realita je podľa neho určitou hodnotou, ktorá v ľuďoch "vzbudzuje určité tendencie ... Súhrn týchto tendencií nazývame nacionalizmom, národovectvom" ([3], 197). Dieška považoval hodnotenie za psychický akt prežívania, takže aj nacionalizmus zaradil medzi psychické reality. Pokiaľ by oba fenomény existovali len v čistej podobe - národ v oblasti sociológie a nacionalizmus v oblasti psychológie -, nehrozili by žiadne konflikty. Ak však prekračujú hranice prísne vedeckého skúmania a stávajú sa predmetom "praktickej ideológie náboženskej, politickej, hospodárskej, atď." (a k tomu vlastne dochádzalo nielen v dobe analyzovanej diskusie, ale deje sa tak neustále, pretože oba pojmy sú zdrojom politických špekulácií, potenciálnej moci, čím sú ľahko zneužiteľné), okamžite sa otvára priestor na vznik konfliktov.

Dieška zdôraznil existenciu vnútorných spoločenských konfliktov v štáte, ktoré podľa neho vznikli práve vďaka preceňovaniu hodnoty národa vo vtedajšej politickej realite. V tomto kontexte videl úlohu filozofie v analyzovaní omylov a chýb, vo vyvodzovaní dôsledkov a stanovení reálnych hodnôt skúmaných fenoménov. Opatrne pripomenul, že nekritické preberanie cudzích hodnotení leží v samom základe závažných chýb prejavujúcich sa v spoločenskom dianí.

Zásadne odsúdil totalitný nacionalizmus ako cudzí, ba stojaci v príkrom rozpore s kresťanským svetonáhľadom, pretože povyšuje národ na najvyššiu priečku v hierarchii hodnôt, čím Boha - tradične najvyššiu hodnotu kresťanov - vytesňuje na bližšie neurčené miesto. V tejto veci nepripúšťal žiadne kompromisy a pokusy o vytvorenie koncepcie slovenského národného socializmu považoval prinajmenšom za pochybné.

Dieška ako veriaci kresťan vlastne ani nestál pred dilemou, ako riešiť vzťah nacionalizmu a kresťanstva. Kresťanský ideál kládol na najvyššiu priečku hierarchie hodnôt a všetky ostatné ideály tak mohli samozrejme zaujať len nižšie miesta. Napriek evidentnej možnosti však neskázol do alibizmu, ale jasne pomenoval nebezpečenstvo zneužitia ideálu národa v totalitnom nacionalizme, ktorý je nepriateľský ideu humanizmu. Odsúdil nedôveru, nepriateľstvo, ba až xenofóbne pocity voči ostatným národom, javy ktoré nevyhnutne sprevádzajú totalitný nacionalizmus.

Humanitu nepokladal za prázdny pojem, ktorým operujú propagátori rôznych "-izmov", aby zakryli svoju národnú chladnosť, keďže i prirodzený nacionalizmus nachádza svoj vyšší zmysel v ideále kresťanskej humanity. Vyzýval preto na uvedomelé prekonanie pokrútených ideí totalitného nacionalizmu, pretože práve táto cesta vedie k popretiu hodnôt kresťanstva.

Cieľom diskusnej schôdzky členov Filozofického odboru Matice slovenskej bolo odhaliť teoretické východiská na preklenie výraznej diskrepancie medzi oficiálne proklamovanou nacionalistickou teóriou a reálnymi prejavmi extrémistického nacionalizmu v slovenskej spoločnosti. Ústrednou myšlienkou diskusie bol vzťah nacionalizmu a kresťanského svetonáhľadu, ku ktorému sa všetci diskutéri bez výhrady hlásili. Akokoľvek však boli lojálni voči národnému štátu, akokoľvek stranili národnej myšlienke, objektívna vedecká analýza problému ich priviedla k artikulácii celého radu výhrad, ktorých predmetom bol jednoznačne totalitný nacionalizmus a jeho prejavy v praktickom živote spoločnosti. Keď uvažujeme o dobe, v ktorej táto otvorená kritika základných prvkov štátnej ideológie prebehla (1943), nemožno neoceniť morálne postoje participantov diskusie, ktorými sa dostali do otvoreného sporu s vládnuou ideológiou a jej nositeľmi tak na štátnych politických postoch, ako aj v radoch inteligencie, určujúcej ďalšie smerovanie vtedajšej vzdelanosti (a zrejme aj personálnu politiku vo vede i školstve). "Môžeme v tom vidieť nielen prejavy 'pestrej totality', resp. predovšetkým ďalšie trhliny v 'deravom totalizme' vládnuceho režimu, ale aj príklad vždy aktuálneho úsilia reprezentantov slovenskej intelektuálnej obce udržať kontinuitu národných humanistických tradícií." ([1], 203). Akokoľvek totalitná chcela byť nacionalistická ideológia slovenského štátu, nepodarilo sa jej úplne potrieť názorovú pestrosť v radoch slovenskej inteligencie, umlčať svojich oponentov na rôznych frontoch intelektuálneho bojiska. Podobná situácia sa v dejinách zvykne opakovať a je len a len na objekte totalitného nátlaku, ako sa s ňou dokáže vyrovnáť, ako zúročí - práve totalitou verbálne často zneužívané - humanistické tradície. Dejiny 20. storočia dokazujú, že slovenská inteligencia pravidelne stojí pred úlohou hájiť právo človeka na slobodný rozvoj myslenia - hájiť humanitu proti totalite akéhokoľvek druhu. Udržanie a rozvíjanie humanistických tradícií zostáva teda fundamentálnou úlohou slovenskej inteligencie aj do budúcnosti ako záruka jej ďalšej existencie.

- [1] BAKOŠ, V.: Kapitoly z dejín slovenského myslenia. Bratislava 1995.
- [2] Dejiny Slovenska V. Bratislava, Veda 1985.
- [3] Filozofický zborník Matice slovenskej 1943/IV.
- [4] CHLADNÝ-HANOŠ, M.: Láska k národu. Martin, MS 1941.
- [5] POLAKOVIČ, Š.: Náš duch. Bratislava 1943.
- [6] POLAKOVIČ, Š.: Slovenské národné vyznanie. Bratislava 1942.
- [7] POLAKOVIČ, Š.: Tisova náuka. Bratislava 1941.
- [8] POLAKOVIČ, Š.: Warum eine Freie Slowakei? Bratislava 1942.
- [9] POLAKOVIČ, Š.: Z Tisovho boja. Bratislava 1941.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/5097/98.

PhDr. Jana Balážová, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR